

Çeviri Makale/Translate
AVRUPA'DA YAPILAN KUR'ÂN TERCÜMELERİ (F1500-1700)
EUROPIAN QUR'AN TRANSLATIONS (1500-1700)

THOMAS E. BURMAN

[Profesör Dr., Notre Dame Üniversitesi Tarih ABD
Professor Dr., The University of Notre Dame,
Department of History

Çeviren/Translated by
REFİKA SOYAL

[Arş. Gör., Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir ABD
Research Asst., Giresun University Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir
rarslanturk@marmara.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4250-2338>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Çeviri Makale / Translate
Geliş Tarihi / Received: 20 Ağustos/August 2021
Kabul Tarihi / Accepted: 28 Eylül/September 2021
Yayın Tarihi / Published: 30 Eylül/September 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül/September
Yıl / Year: 2021 *Sayı – Issue:* 12 *Sayfa / Pages:* 94-105.

Atıf/Cite as: Burman, Tomas E. "European Qur'an Translations(1500-1700). Trans. Refika Soyak - Avrupa'da Yapılan Kur'ân Tercümeleri (F1500-1700)". İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi- Journal of Islamic Sciences Researches 12 (Eylül/September 2021): 94-105.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. <http://www.islambilimleri.com>

Copyright © Published by Journal of Islamic Sciences Researches, Samsun, Turkey. All rights reserved.

AVRUPA'DA YAPILAN KUR'ÂN TERCÜMELERİ (F1500-1700)ⁱ

Kusurlu Bir Kılavuz¹

1480-1481 yıllarında, sonradan Hristiyanlığa geçen Flaviusⁱⁱ Mithridates adlı Sicilyalı bir Yahudi, Kur'ân'ın 21. ve 22. sûrelerini Urbino dükü Federigo Montefeltro için Latinceye tercüme etmiştir. Bu sûrelerin tercüme -günümüzde Vatikan'da muhafaza edilen- gösterişli bir el yazmasında iki sütun hâlinde Arapça orijinal metni ile yan yana ve bir şerh eşliğinde verilmiştir. Kanaatimizce Mithridates'in edisyon ve tercümesinin görsel bakımdan da etkileyici olan sunumunda kaynaklara müracaat etmesi yönüyle hümanist bilim değerlerine yönelik fiilî atfı fark etmemek imkânsızdır. Bu özelliğe Latince tercüme başta olmak üzere erken modern dönemde Avrupa dillerinde yapılan Kur'ân çevirilerinde de rastlanabilmektedir. Esasında bu dönem boyunca Latinceye üç farklı tam Kur'ân çevirisi yapıldığı görülmektedir. Bu çeviriler metni, titiz bir çalışmanın ürünü olan detaylı bir şerh ile birlikte sunmaktadır. Yine bunlardan ikisi okuyucuya Arapça ve Latince metni bir arada sunmaktadır.

Ayrıca Mithridates'in çalışmasında Kur'ân ile irtibatlı olarak sıklıkla ortaya çıkan -Latin Batıya has- polemikçi üsluptan eser görülmez. Bu çeviride metni takip ederken karşılaşılabilecek tehlikeler hakkında okuyucuyu uyarıcı bir önsöz de yoktur. "Muhammed'in yalancılığı" imâ eden ufak bir atıf da yer almaz. Aynı şekilde eserde İslâm'ın savaşçı karakterine dair yorumlar sırasında herhangi bir iğnelemeye rastlanmaz. Mithridates'in çevirisi polemik donanımından mahrum olması yönüyle mezkûr dönemde ortaya çıkan Kur'ân çevirilerinin tekzip ve saldırı amacıyla Hristiyanların İslâm'ın kutsal kitabına ulaşmasını sağlamakla ilgili bir mesele olmadığını kanıtlarından sayılabilir. Semitik dillere yönelik bilimsel yönelimin yaygın olması yanında yağınların doğunun esrarlı mucizelerinin büyüüne kapılması da Kur'ân'ın tercüme edilmesi yönünde güçlü bir teşvik unsuru olmuştur. Esasında bu boyuttaki bir hayranlık Mithridates'in çevirisinin ilgiyle karşılanmasını sağlamış olabilir. Her şeyden evvel bu eser aslında son derece kötü bir tercüme teşkil etmesi yanında son derece bilgili olduğu izlenimi veren bu adamın kimsenin fark etmeyeceği yerde şarlatanı oynamaya eğilimli olduğunun da kanıtıdır. Örnek olarak eserinin ikinci sayfasında Mithridates, Kur'ân'da yaygın olarak geçen نوحی fiilini özel isim olan *Nûh* şeklinde tercüme etmiştir. Bu yüzden 21 : 7'deki metnin anlamı "Senden evvel Nûh'u gönderdik." (*missimus ante te noe*) şeklinde olmuştur. Doğrusu ise "Biz senden evvel ancak vahyettiğimiz kimi erkekleri elçi olarak gönderdik." şeklindedir. Bu ölçekteki hatalar onun tüm çevirisi ve bilgece yazıldığı izlenimi veren notları boyunca sıkça hata yaptığını göstermektedir. Yine de bu durum Latince metnin, seçkin bir tanesi de dâhil olmak üzere diğer el yazmalara kopyalanmasına engel olmamıştır. Bu türden Kur'ân çevirilerini hazırlayanların gerçek bir polemige ve -en azından bir nebze netlik gerektiren- herhangi bir müzakereye ya da filolojik incelemeye ilgi duymadıkları açıktır. XVI. yüzyılın başında üretilmesine paralel olarak Mithridates'in tercümesi sunum itibariyle bir karmaşa

¹ Kur'ân çevirilerine ilişkin kaynakça önemli olup hızla genişlemektedir. Bu nedenle önem arz eden kaynaklara dair kapsamlı bir listenin bu hacimdeki bir makaleye dâhil edilmesi imkânsızdır. Böylece okuyucunun Burman, Bobzin, Tomassino, Hamilton ve Richard adlı yazarlarca telif edilen ve ilgili koleksiyonun büyük bir kısmının kapsamlıca ve topluca tartışıldığı eserlerdeki bilgilere ve kaynakçaya müracaat etmesi önerilir. Ayrıca bkz. H. Bobzin, *Translations of the Qur'ân', Encyclopaedia of the Qur'ân* içinde, Leiden, 2006, V, 340-58.

barındırması yanında erken modern dönem Avrupasında Latinceye ya da yerel dillere yapılan Kur'ân çevirilerine has motifler içerir².

Bu döneme ait diğer bazı Kur'ân çevirilerinde olduğu üzere Mithridates'in eseri de küçük bir muhatap kitlesi bulmuştur. Geniş bir okuyucu kitlesi söz konusu olduğunda ise XVII. asrın ortalarına kadarki döneme Kettonlu Robert'in XII. yüzyıldaki ilk Latince çevirisi tahakküm eder. Bu çeviri ortaya çıktığı dönemde sıkça istinsâh edilmekle kalmamış, aynı zamanda Theodore Bibliander'e ait olup geniş bir sahaya yayılan "İslam Hakkındaki Latince Eserler Antolojisi 1543-1550" adlı çalışmada (ikinci kez) basılmış³, 1547'de ise İtalyancaya tercüme edilmiştir. Eserin sözü edilen kopyaları arasında yer alan Peygamber Muhammed'e ait hoş görünümlü bir yazar portresi eklenmiş olan pahalı bir Floransa el yazması ise 1516'da ortaya çıkmıştır.⁴ Bahsi geçen İtalyanca tercüme daha sonra Avrupa yerel dillerinden Almanca ve Flemenkçe lisanlarına yapılan Kur'ân çevirilerinin temeli olmuştur. Ancak XVII. asrın ortasına gelindiğinde doğrudan Arapça orijinaline dayanan, André du Ryer'e ait zarif ve okunaklı Fransızca çevirinin neşri ile Robert'in tercümesi gibi onu temel alan eserler de gölgede kalmaya başlamıştır. Zira Du Ryer'in tercümesi defalarca basılmakla kalmayıp İngilizce, Flemenkçe, Almanca ve Rusça olmak üzere daha sonraki yerel çevirilere temel teşkil etmiştir. Kettonlu Robert'in Kur'ân'ın standart Avrupa çevirisi olarak devam eden uzun soluklu etkisinin nihâi sonu ise bu dönemin çok daha sonlarında ortaya çıkan Ludovico Marracci'nin eseri *Alcorani textus universus* olmuştur. Seçkin bir nüsha ve Latince bir tercüme olan ve Kur'ân'a reddiye niteliği taşıyan bu eser pek çok yerel Kur'ân tercümesine de temel teşkil etmiştir.

Latince Çeviriler

Mezkûr dönem boyunca yerel Avrupa dillerinin bilim dilleri olarak git gide gelişmesine rağmen Latince, XVIII. asra kadar ortak yabancı dil olarak öğrenilmeye devam etmiştir. Bu nedenle Kur'ân'ın Latinceye ya da Latince'den farklı dillere tercüme edilmesine yönelik faaliyetlerin, bahsi geçen iki asır boyunca sürmesi şaşırtıcı değildir. Toledolu Mark'ın XIII. asrın erken döneminde hazırladığı, İspanya'da yapılmış olsa da neredeyse bütünüyle İtalya'da ve sadece sınırlı bir ölçekte yayılmış ve tanınmış olan motamot çevirisi bile XVI. yüzyılda yeniden istinsâh edilmiştir⁵. Kettonlu Robert'in Latince Kur'ân çevirisineⁱⁱⁱ yazılmış, içeriğe dair uzun ve detaylı bir analitik tabloyu temel alan ve Kur'ân'ın kısaltılmış bir versiyonu olan *Compendium Alchorani* 1537'ye ait bir avuç el yazmasında dolaşarak yayılmıştır. Johan Albrecht

² Burada hakkında müzakere edilen Mithridates'in çevirisine dair detaylı bilgi için bkz. T.E. Burman, *Reading the Qur'ân in Latin Christendom, 1140-1560*, Philadelphia, 2007, ss. 14-15, 18-21, 24-6, 133-50. Ayrıca bkz. H. Bobzin, 'Guglielmo Raimondo Moncada e la sua traduzione della sura 21 ('dei profeti')', haz. M. Perani, Guglielmo Raimondo Moncada alias Flavio Mithridate. Un ebreo converso siciliano. Atti del convegno internazionale Caltabellotta (Agrigento) 23-24 ottobre 2004, Palermo, 2008, 173-83. Mithridates'in Arapça Kur'ân bölümlerine dair bir dizi seçkin izahı telifi hakkında bkz. Burman, *Reading the Qur'ân*, ss. 141-43 ve B. Grévin vd. (ed.) *Chrétiens, Juifs et Musulmans, dans la Méditerranée médiévale. Études un hommage à Henri Bresc*, Paris, 2008, 45-55.

³ Theodore Bibliander, haz., *Machumetis Sarracenorum principis, eiusque successorum vita, ac doctrina, ipseque Alcoran...*, 3 cilt, Basel, 1543, 1550.

⁴ Bkz. T.E. Burman ve L. Giamalva, 'A sixteenth-century European author portrait of Muhammad and medieval Latin traditions, of Qur'ân reading', C. Gruber ve A. Shalem (ed.), *The image of Prophet between ideal and ideology. A scholarly investigation* içinde, New York, 2014, 159-79.

⁵ MS Paris BNF (Fransız Millî Kütüphanesi)'de bulduğumuz üzere – lat. 3394, varak: 1r-26gr. Bu el yazmasının tam tanıtımı için bkz. T.E. Burman, *Religious polemic and the intellectual history of the Mozarabs, c. 1050-1200*, Leiden, 1994, ss. 217-23, - ve Bibliothèque Nationale. Catalogue général des manuscrits latins, Paris, 1966, v, ss. 393-41.

Widmanstetter ise 1543'te bu eserin basılmasını sağlamıştır.⁶ Ayrıca pek çok bilim adamı Kur'ân'ın küçük bölümlerinin Latince çevirilerini hazırlamaya çalışmışlardır. Guillaume Postel, *De orbis terrae concordia*⁷ adlı eserinde yer verdiği üzere, ardında 1. sûre ile 2. sûrenin 140. âyetine kadar olan kısmın tercümesine dair bir çalışma taslağı bırakmıştır. 1617'de oryantalist Thomas Erpenius yeni Latince tercümesi yanında Arapça metniyle beraber 12. sûrenin iki dilli bir versiyonunu da yayımlamıştır. Bu sırada yazar, kendine ait Latince tercümeyle Kettonlu Robert'in ortaçağ versiyonu ile kıyaslamıştır. 1630'larda Johannes Zechendorf adlı bir okul yöneticisi 67, 78, 101 ve 103. sûrelerin Latince çevirilerini; Christian Ravius 1646'da 1. ve 2. sûrelerin iki dilli bir tercümesini yayımlamıştır⁸.

Aynı zamanda kısmî tercümelerin en önemlisi sayılan bir diğer tercüme, tarihi ve yazarı belli olmamakla birlikte çok az sayıdaki erken modern dönem el yazması arasında hâlen dolaşmaktadır. Nüshalardan birinde İspanyolca bir nota rastlanır: *este Alcorano traduzido por l'obra del Reverendissimo Patriarca de Constantinopoli Cyrillo*. Bu nedenle de tercüme bir Yunan patriği olan Cyril Lucaris'e (1572-1638) nispet edilmektedir. Fakat bahsi geçen notun Lucaris'in anonim kalan bir çevirmeni görevlendirmiş olduğu anlamına gelmesi daha muhtemeldir⁹.

Metni birbiriyle yakın ilişkisi bulunan iki el yazmasını temel alarak yayımlayan Oscar de la Cruz bunun; 1-3. sûreler, sonra 5-30. sûreler ve 5-30:8 ile 104-114. sûreleri içeren tamamlanmamış bir taslak teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Öyle ki bazı mühim parçalar birkaç kez yer almıştır. Yine o, metnin mevcut hâliyle Kur'ân'ın kendisi ile - belki de Arapça- tefsirlerinin bir karışımı görüntüsü verdiğini savunmaktadır. Vakiada bu çeviriye ait en az iki adet el yazması günümüze ulaşmıştır [MS Cambridge, Cambridge Üniversite Kütüphanesi – Mm. IV. 11 ve MS Oxford, Bodleian Kütüphanesi – Selden Arşivi B. 4 (Bu da demek oluyor ki bir zamanlar John Selden'in mülkiyetinde bulunmuştu.)] Şüphesiz bu çalışmaların tamamına yakını Kur'ân ilimleri sahasında yer alan ve henüz tetkik edilmemiş olan esere ışık tutacak düzeydedir¹⁰.

Tamamen yeni olan üç adet Latince tam Kur'ân çevirisi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunlar arasından sadece en son ortaya çıkan, Marracci'nin *Alcorani textus universus* adlı çevirisi, geniş bir okuyucu kitlesi bulurken diğer ikisi muhtelif yollarla İslâm'ın kutsal kitabına ilişkin Avrupalı yaklaşımlar hakkında bilgi vermesi bakımından önem arz eder. Mithridates'in iki sûrelik tercümeden müteşekkil ağır kusurlu çalışmasından sonraki bir üretim olan ve vadettiğini yerine getirmek üzere uzun bir yol kat eden bir çalışma ise Arapça-Latince Kur'ân formunda olup semitik bilimcisi, Hristiyan Kabalist ve başrahip kardinal Viterbolu Egidio

⁶ Burman, *Reading the Qur'ân*, ss. 103-10.

⁷ Bu taslak ve Postel'in genel olarak Kur'ân hakkındaki çalışmasına ilişkin seçkin müzakeresi için bkz. Hartmut Bobzin, *Der Koran im Zeitalter der Reformation. Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa*, Beirut ve Stuttgart, 1995, ss. 447-97.

⁸ Erpenius, Zechendorf ve Ravius hk. Bilgi için bkz. A. Hamilton ve F. Richard, *André du Ryer and Oriental studies in seventeenth-century France*, Oxford, 2004, s. 92.

⁹ Bu metin bilgileri verilen eserde yer alan iki el yazması temel alınarak hazırlanmıştır: O. De la Cruz Palma, *La traducción del Coran atribuida al patriarca de Constantinopla Cirilo Lucaris (1572-1638)*, Madrid, 2006.

¹⁰ Bu tercüme hakkında bilgi için belirtilen eserin Giriş kısmına bkz. De La Cruz Palma, *La traducción del Corán*, ss. xiv-xlvii passim, esp. ss. xviii, xxxvii-xxxviii, xl. Daha sonraki iki el yazması için bkz. *A catalogue of the manuscripts preserved in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, 1861, iiv, p. 220; ve F. Madan ve H.H.E. Craster, *A summary catalogue of Western manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, Oxford, 1922, ii/1, s. 605. Bilhassa Cambridge el yazması De la Cruz Palma'nın nüshasında yer almayan sûreleri -95- 96, 97 ve 99 vb. (bkz. varak: 128v) kapsar görünmektedir.

(1469-1532)'nin talimatıyla ortaya çıkmıştır. Egidio, 1518'de İspanya'da papalık elçisi olarak yaptığı seyahatler sırasında - İslâm'dan Hristiyanlığa geçtiği neredeyse kesinlik arz eden Iohannes Gabriel Terrolensis adlı şahsı Kur'ân'ın yeni bir Latince tercümesini hazırlamak üzere görevlendirmiştir¹¹. Bu eserler arasından yalnız iki tanesi günümüze ulaşmış olup bunlardan hiçbiri otantik bilimsel donanımını tam anlamıyla korumuş değildir. Bununla beraber Iohannes Gabriel'in çalışmasının okur önünde açılan yapraklarının sol ve sağ sayfaları boyunca uzanan dört adet paralel sütunun ilkinde Arapça orijinal metni yanında ikinci sütunda Arapçadan Roma yazısına transliterasyonunun verildiği kesin olarak bilinmektedir. Üçüncü sütun bu yeni Latince tercüme içeriyordu. Dördüncü sütunda ise Müslüman tefsircilerin teâmüllerine dair bir dizi izâhât ve şerh bulunmaktaydı. Her bir el yazmasında günümüze ulaşan Latince versiyon, aynı zamanda -daha önceden Müslüman olan- diğer bir Hristiyan araştırmacı Leo Afrikanus tarafından düzeltme ve ilavelerle orijinal metin üzerinde hazırlanan yeni bir çalışmadır. Bütün bunlar orijinal metnin nasıl okunması gerektiği konusunda kesin bilgiye ulaşılmasını neredeyse imkânsız kılmaktadır. Fakat Iohannes Gabriel'in çalışması sırasında Kur'ân tefsirlerine müracaat ettiğine şüphe yoktur. Örneğin 2: 58'deki pasajda müminlerden - Kudüs'e vardıklarında- Allah'ın Musa'ya inananlara secde ederek şehre girmeleri ve '*hittatun!*' demelerini söylediği zamanı hatırlamaları istenir. Bu kafa karıştırıcı kavram tek başına "hafifletmek", "indirmek" anlamlarına gelir. Bununla beraber Kur'ân tefsircileri arasında tercih edilen yorum bu anlamlardan değil, aksine etimolojiden türetilmiştir. *htt* köküne yüklenen anlamlardan biri de "bir yükü üzerine almak" şeklindedir; böylece '*Hitta!*' biçimindeki nidâ - Taberî'nin yorumu takip edildiğinde "Allah, günahlarının yükünü senin üzerinden kaldırdı." anlamına gelebilir. Iohannes Gabriel bu yorumu olduğu gibi eserine almıştır: *Et ingredimini per portam prostrate et dicite: 'Aufer nostras culpas'* (Ve kapıdan secde hâlinde girerek şöyle söyleyin: "Günahlarımızı al!").

Ortaçağ Kur'ân çevirmenleri olan Kettonlu Robert ve Toledolu Mark da aynı şekilde çalışmaları sırasında Müslüman tefsircilere müracaat etmiştir. (Mithridates'in bunu yapmadığı gayet açıktır.)¹² Fakat onlardan hiçbiri Egidio'nun tercümesinde bulunan şerhe benzer bir yorum ilave etmemiştir. XVII. asra ait Milan el yazmasında, kısmen günümüze ulaşan bu şerhin odak noktası baskın bir yoğunlukla filolojiktir. Bu yorum bize 2 : 138'de yer alan dikkat çekici kavram *صبغة* 'kelimesinin "renk" ya da "boya" olduğunu söyler; burada Hristiyanlıktaki "vaftiz" kavramına atıfta bulunur. Bu yaklaşım sadece kendisine atıfta bulunulan Zemahşerî de dâhil olmak üzere pek çok yorumcunun izahlarıyla da uyum içindedir. Fakat bu yorumlar sadece anlaşılması zor kavram ve kullanımları izah etmekle kalmayıp bizi nüzül sebebi hakkında, bir başka deyişle belirli âyetlerin nâzil olduğu daha geniş bağlama ilişkin olarak da bilgilendirirler. Örneğin, 2: 55-56. âyetler kapsamında Allah'ın üzerlerine yıldırım gönderdiği ve daha sonra da şükran ve minnet duymaları adına ölümden hayata döndürdüğü, bunun ardından Mûsa'ya "Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız!" diyenlerin kim olduğu hususunda tartışılmaktadır. Bu rivâyetin izâhında yorumcular genellikle İsrail'in çocuklarının buzağıya tapınma konusunda tövbe ettiklerini, akabinde Allah'ın Mûsa'ya İsrâiloğulları arasından tövbe eden insanlardan oluşan bir grupla katına gelmelerini emrettiği anlatıyla ilgili klasik rivayetleri naklederler. Buna göre Mûsa yetmiş kişi seçer. Fakat Tanrı'dan af dileyenleri

¹¹ K.K. Starczewska, 'Latin translation of the Qur'ân (1518/1518/1621) commissioned by Egidio da Viterbo. Critical edition and introductory study', Barcelona, 2012(Doktora tezi, Autònoma de Barcelona Üniversitesi).

¹² Bkz. Burman, *Reading the Qur'ân*, ss. 36-59.

mekâna yöneldikten sonra bu kişiler âyette geçen şu sözleri söylerler: “Allah’ı apaçık görmedikçe sana iman etmeyeceğiz!” Bunun üzerine onlar bir yıldırma çarptırılarak ölürlər. Fakat Mûsa ağlayarak kendisine yakardığında Allah, ölenleri hayata döndürür. İohannes Gabriel Latince şerhinde, bu hadisenin özlü bir formunu sunar. Bu hususta açık bir polemğin gerek tercümenin kendisinde gerekse ona eşlik eden şerhlerde neredeyse asla yer almadığı doğrudur. Buna rağmen - ya da ben bunu ileri sürmüş olayım- şerhlerde Hristiyanların İslâm’a yönelik saldırılarında âdeten söz konusu edilen meselelerle ilgili bir meşguliyetin bulunduğunu fark etmemek elde değil... Cihâdın karakteri, Kur’ân’ın neshine dair ilkeler, Hz. Muhammed’le ilgili olduğu düşünülen İncil kehânetleri, Hz. Muhammed’in cinsel yaşamı gibi konular bunlardan bazılarıdır¹³. Diğer iki Latince tam çeviride görüldüğü üzere bu dönemdeki Hristiyan polemği kesinlikle Avrupa Kur’ân okumalarından bağımsız değildir. İtaatkâr Fransız Dominicus Silesialı Germanus (v.1670, Arapça Kur’ân metnini içermemekle birlikte okuyucuya titiz araştırmalar sonucu elde edilmiş yorumlar sunan bir Latince tam Kur’ân çevirisi ortaya koymuştur. Bu çalışma Viterbolu Egidio’nun Latince tercümesi ile aynı hacimdedir. Ortadoğuya geniş çaplı seyahatler yapan; Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenen Germanus, ömrünün son 18 yılını Madrid’in dışındaki El Escorica Kraliyet Manastırında geçirmiş olup bu sürenin büyük kısmını tercümesine ayırmıştır¹⁴. Kur’ân metnini, aşağı yukarı eşit uzunluklardaki bir dizi uzun pasaja bölerek Latince karşılıklarıyla birlikte sunmuştur; bu pasajların her birine nadir kullanılan sözcükler, yabancı isimler ve vahyin nüzûl sebebi başta olmak üzere pek çok konuyla ilgili tartışma barındıran hâşiyeler eşlik etmektedir. Bu tartışmalarda savunmacı yaklaşım ve polemğin iç içe olduğu görülür. Diğer pek çok durumda olduğu gibi Germanus da muazzam bir filolojik efor sarf etmiştir. Yine o, önsözünde İslâm’a saldırmak ve Hristiyanlığı savunmak şeklindeki hedefini de açıkça belirtmiştir. Bizatihî tercümesi de Kur’ân tefsir geleneğinden malzemeler içermektedir. Örneğin, Kur’ân tefsircilerinin sıklıkla ‘cennetteki nehir’ olarak açıkladığı ve Kur’ân’daki nadir kelimelerden biri olan *kevser* ifadesinin karşılığı olarak *amnis paradiseus* (Cennetteki ırmak) sözcüğünü vermiştir. Bu pasaja ilişkin hâşiyeye kısa sûrenin nüzûl sebebini açıklayarak başlar: Hz. Muhammed’in bir oğlu dünyaya gelir; ona “İbrahim” adı verilir. Fakat bu çocuk henüz bebekken vefât eder. Germanus, imajinatif bir üslupla devam eder: Hz. Muhammed’in düşmanları şu sözlerle sevinçlerini ifade ederler: “Bizim Muhammed, şimdi umutsuz... Neslinin yürüyeceği hususunda tüm hayalleri suya düştü; zira o bundan sonra erkek çocuk sahibi olamaz. ‘Bir cennet nehri’ hediyesi ile bu sûre ona tesliye için gelmiştir.” *amnis paradiseus* şeklindeki ilave izâha benzer şekilde nakledilen bu sebeb-i nüzûl rivâyeti de doğrudan Kur’ân tefsirlerinde yaygın olarak iktibâs edilen geleneksel yorumlara dayanır. Germanus bu yorumları - Gabriel Terrolensis gibi- çoğunlukla ismen iktibâs etmiştir. Tıpkı Viterbolu Egidio’nun Kur’ân nüshası ve çevirisi gibi bu seçkin çalışma da hiçbir zaman basılmamış, pek çok versiyonunun muhafaza edildiği El Escorial ve Montpellier’de bulunan el yazmaları da XIX. asrın geç dönemine kadar göz ardı edilmiştir. (Germanus, bu eser üzerinde çalışmayı vefâtına kadar sürdürmüştür.)¹⁵

Germanus, 1670 yılında vefât ettiğinde Kur’ân araştırmacılığının modern öncesi Avrupasının en büyük çalışması olan *Alcorani textus univrsus* hâlihazırda teşekkül sürecini

¹³ Viterbolu Egidio’nun baskısı ve tercümesi hakkında yukarıda verilen detaylar için bkz. Burman, *Reading the Qur’ân*, ss. 149-77.

¹⁴ Germán de Silesia, *Interpretatio Alcorani litteralis. Parte I. La traducción latina; introducción y edición crítica*, Madrid, 2009.

¹⁵ Burada müzakere edilen tercüme hakkında detaylı bilgi için bkz. Burman, *Reading the Qur’ân*, ss. 53-6.

yaşıyordu¹⁶. Bu tercümenin sahibi olan Ludovico Marracci de Germanus gibi Chierici tarikatına bağlı bir İtalyan râhibiydi. La Sapienza Üniversitesi'nde Arap dili profesörü olması yanında Papa IX. Innocentius'un günah çıkarma rahibiydi. Kur'an metnini kullanışlı bölümlere ayırarak önce dikkatlice harekelenmiş Arapça metni, ardından yeni Latince tercümeyle, ardından da lügat, nahiv ve tefsir problemlerini ele alan bir dizi notu okuyucularına sunmuştur.

Diğer Latince Kur'an tercümelerinin çoğunda olduğu gibi Marracci de eserine doğrudan Müslüman tefsircilerden gelen malzemeye dayanan izâhları daha ziyade italik formda ya da hem italik hem de parantez içinde konumlandırarak dâhil etmiştir. Fakat kendisinin incelikli notları daha da fazla açıklayıcı malzeme sağlamaktadır. Örneğin 2 : 104. âyette Müslümanlara انظُرْنَا (Bize göz kulak ol!) demelerinin yasaklandığı pasajda Marracci bize رَاعِنَا ile sözcüklerinin aynı anlamı ifade ettiğini söylemektedir. Bu anlam ise "Bize göz kulak ol!" ya da "Bize dikkat et!" şeklindedir. Daha sonra Yahudilerin Hz. Muhammed'i alaycı bir şekilde ve yasaklanmış bir ifadeyle selamladıklarını bildiren Celâleddin Süyûtî'nin yorumunu (önce Arapça sonra Latince olarak) nakleder. Zira bu kelime İbrânîce'de "sövgü" ve "ağır söz" anlamına gelir; böylece Allah, onun yasaklanmasını sağlamıştır.¹⁷ Alexander Bevilacqua'nın da gözlemlediği üzere Marracci'nin muazzam eseri metin boyunca yaptığı kapsamlı izâhlar sayesinde Avrupalı okurlarına çoğunlukla sünnî geleneğe ait yorumları Kur'an eşliğinde sunmuştur¹⁸.

Roberto Tottoli son makalelerinden birinde tanıttığı üzere aralarında Marracci'nin çevirisinin çalışma taslağı ve eserinde müracaat ettiği Arapça tefsirlerin de bulunduğu muazzam bir el yazması grubu, mensûbu olduğu tarikatın kütüphanesinde günümüze ulaşmıştır. Bu külliyyât henüz gün yüzüne çıkmış olup kapsamlı bir araştırmayı hak etmektedir. Belirtilen malzemeler arasında Marracci'nin üzerinde çalıştığı çeviriye ait dört ayrı versiyon bulunmaktadır; bu durumda Marracci'nin, tercümesini dört farklı zaman diliminde hazırladığı şeklindeki iddia muhtemel görünmektedir. Ayrıca bu malzeme arasında Marracci'nin başlangıçta tercümesine temel olarak Endülüslü âlim İbn Ebû Zemenîn'in (ö.399/1008) tefsirini kullandığına dair kanıt dikkat çekicidir. Onun el yazmaları arasında bu tefsirin Mağribî hattıyla yazılmış bir nüshası yer alır. Bu eser İberya'da geniş etki alanı bulmuştur (İşte bu da dördüncü el yazmasıdır.) Marracci bu el yazmasından kendine ait iki ciltlik nüshayı hazırlamıştır. Bu sırada o, Latince Kur'an çevirisinin ilk versiyonunu el yazmasının kenar boşluklarına serpiştirmiştir. Bahsi geçen el yazmaları modern öncesi dönemde Avrupalı bir araştırmacının İslâm'ın kutsal kitabını nasıl okuduğu ve tercüme ettiğine dair en somut kanıttır. Kuvvetle muhtemeldir ki hangi türden olursa olsun genel çerçevesiyle modern öncesi çevirilere dair en somut delillerden olan bu olgu kapsamlı şekilde araştırılmayı beklemektedir¹⁹.

Marracci'nin *Alcoranus textus universus*' u şüphesiz muazzam bir ilmî kazanımdır. Fakat gerek Iohannes Gabriel Terrolensis'in gerekse Silesialı Germanus'un eserinde olduğu gibi

¹⁶ Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus ex correctioribus Arabum exemplaribus summa fide ac pulcherrimis characteribus descriptus. Eademque fide, ac pari diligentie ex Arabico idiomate in Latinum translatus... omnibus praemissus est prodromus in quo (Mahometis vita, ac res gestae... referuntur) adli eseri*, II, Padua, 1698.

¹⁷ Bu detaylar için bkz. Burman, *Reading the Qur'an*, ss. 163-4.

¹⁸ A. Bevilacqua, 'The Qur'an Translations of Marracci and Sale', *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 76 (2013) 93-130, s.110.

¹⁹ R. Tottoli, 'New light on the translations of the Qur'an of Ludovico Marracci from his manuscripts recently discovered at the order of the Mother of God in Rome', A. Rippin ve R. Tottoli (ed.), *Islamica litterae /Books and Written culture of Islamic world* içinde, Leiden, 2014.

polemikçi motiflerin filolojik soruşturmalara iç içe verilmiş olması yönüyle Marracci' nin titiz tefsir araştırmalarında da bir parça Hristiyanlık savunusu ile İslâm karşıtlığına rastlanmaktadır. Bu büyük çalışmanın sadece ilk cildi İslâm'a karşı detaylı bir eleştiri ve çürütme çabası içermekle kalmayıp aynı zamanda Kur'ân'ın her bir kısmını filolojik perspektifle yorumlayan hâşiyelerden sonra da Marracci, benzer amaca yönelik olarak eşit uzunluklarda bir dizi eleştiri (*refutata*) zikretmiştir. Örneğin 2: 1-29. âyetlere yönelik eleştirilere alaycı bir müşahede ile başlar: "Eğer anlaşılmaları sadece Allah'a mahsus ise sûrenin başına üç gizemli harf olan *elif-lâm-mîm* in yerleştirilmesinin hiçbir makul gerekçesi yoktur." Marracci; tek başına, Yahudi ve Hristiyanların kutsal metinlerini tahrif ettikleri şeklindeki İslâmî inancı tartıştığı bölüme, yaklaşık sekiz sütun ayırmıştır. Buna ilaveten cennetin bedensel hazlar içermesi, Tanrı'nın başka türlü bir yol izlemek yerine yeri göklerden önce yaratması gibi muhtelif hususlarda da İslâm'a yönelik saldırıya devam etmiştir²⁰.

Yerel Tercümeleler

Marracci'nin nüshası ve tercümesi, neredeyse ortaya çıkar çıkmaz geniş bir etki alanı bulur; *Alcoranus textus universus'* un 1698'de Pauna'da basılmasından sadece beş yıl sonra -1703'te- onun Latince tercümesini temel alan bir Almanca Kur'ân çevirisi ortaya çıkar²¹. Fakat bu noktada Kur'ân bir dizi Avrupa diline çoktan tercüme edilmiştir. Bunlardan en eskisi 1461'de - Nicola Berti tarafından hazırlanan- ve Toledolu Mark'a ait olan bir XIII. yüzyıl Latince Kur'ân çevirisi olup bazı kısımları XVI. asrın erken dönemine dayanan ve seyahat edebiyatına dair bir el yazmaları antolojisinde günümüze ulaşmıştır²². Bu dönemde ortaya çıkan Latince tercümeleler gibi yerel çeviriler de Kur'ân'ın sadece kısmî tercümeleridir; bunlardan biri de XVI. asrın ortasına ait ve aynı Latince tercümedeki ilk dört sûrenin Fransızca çevirisi olan neşredilmemiş eserdir. Bu eser Mark'ın çevirisinin tamamını içeren bir XVI. yüzyıl el yazmasının sonuna eklenmiş beş adet kitapçık hâlinde günümüze ulaşmıştır²³.

Bir bütün hâlinde günümüze ulaşmış olan ilk yerel çeviri 1547'de Andrea Arrivabene tarafından Venedik'te neşredilen *Alcorano di Machometto'* dur²⁴. Her ne kadar kapak sayfasında eserin Hz. Muhammed'in ta'limi, hayatı, gelenek ve yasalarını (*tradotto nuouamente dall'Arabo in lingua Italiana*) içerdiği vadedilse de Joseph Scaliger gibi Arap dilbilimciler çok geçmeden burada sunulan içeriğin, Kettonlu Robert'in -henüz dört yıl öncesinde basılan- Latince çevirisinin bir İtalyanca versiyonu olduğunu fark etmişlerdir. Pek çok el yazması ve bu matbu nüshada olduğu gibi Arrivabene, İtalyanca çevirisini XII. yüzyılda Peder Venerable'nin himayesinde tercüme edilen diğer pek çok çalışma ile birlikte sunmuştur. Pier Mattia Tommasino, Arrivabene'nin İtalyanca Kur'ân çevirisi ile eserin tarihsel ve kültürel bağlamı

²⁰ Burman, *Reading the Qur'ân*, ss. 173-77.

²¹ David, Nerreter, *Neu eröffnete Mahometanische Moschee/worin nach Anleitung der VI. Abtheilung von unterschiedlichen Gottes-Diensten der Welt/Alexander Rossens/Erstlich Der Mahometanischen Religion Anfang/Ausbreitung/Secten/Regierungen/Mancherley Gebräuche/und vermuthlicher Untergang/Fürs andre/Der völlige Alkoran/Nach der besten Edition Ludovici Marraccii, verteutschl/und kürzlich widerlegt wird*, Nürnberg, 1703.

²² Bkz. L. Formisano, 'La più antica(?) traduzione italiana del Corano e il Liber Habentomi di Ibn Tümart in una compilazione di viaggi del primo Cinquecento', *Critica del testo* 7 (2004) 651-96 (Tercümenin kısmî baskısı, ss. 669-96).

²³ Formisano, 'La più antica (?) traduzione', s. 662. Yukarıda 5. dipnotta iktibâs edilen -el yazması hakkındaki- bilgilendirmelere bkz.

²⁴ A. Arrivabene (ed.), *L'Alcorano di Macometto, nel qual si contiene la doctrina, la vita, i costumi, e le leggi sue. Tradotto nueuamente dall'Arabo in lingua italiana*, [Venice], 1547.

hakkında oldukça detaylı bilgi verdiği son çalışmasında, birbirinden kısmen farklı üç versiyon hâlinde ortaya çıkan bu eserin yalnızca -yayıncısının heterodoks düşünürlerin eserlerini yayımlama programının bir parçası olmayıp- aynı zamanda Arrivabene'nin antik ve çağdaş tarih çalışmalarının tercüme ve neşrine oldum olası ilgi duyduğuna işaret ettiğini ileri sürer. Dahası Tommasino eserin ortaçağın eski kaynaklarını temel alan anti-İslâmist polemikçi bir kitap olmakla kalmayıp aynı zamanda pek çok farklı nitelikteki okuyucuya yönelik tarihî, dinî, politik, etnografik bilgiler ihtivâ eden bir kitap olduğunu, aslında Habsburg karşıtı ve Osmanlı yandaşı bir gündemi yansıttığını savunur. Ayrıca Tommassino, çalışmayı bizzat yapmadığı aşikâr olan Arrivabene tarafından istihdam edilen tercümanın Dante'nin yorumcusu ve tarihî eserlerin çevirmeni olan Giovanni Battista Castrodardo adlı bir kimse olduğunu ileri süren detaylı bir argüman geliştirir²⁵. 1616'da Nürnberg pastörü Saloman Schwegger (1551-1622) Arrivabene'nin İtalyanca Kur'ân tercümesini Almancaya çevirir²⁶. Bu çeviri 1659 ve 1664 yıllarında genişletilmiş olarak yeniden basılır. 1641'de basılmış olan -Kur'ân'ın- ilk Flemenkçe tercümesi, Schwegger'nun Almanca tercümesine dayanır²⁷. Arrivabene'nin İtalyanca Kur'ân çevirisi de aynı şekilde XVII. yüzyılda Amsterdam'daki Yahudiler arasında yayılan İbrânîce ve İspanyolca Kur'ân tercümeleleri için temel teşkil etmiştir²⁸.

Bu durumda eğer 16. yüzyıla ait İtalyanca *Alcorano di Macometto* bu dönemde dolaşımda olan yerel dillere yönelik Kur'ân çevirileri için bir kaynaklık teşkil etmiş ise diğer bir yerel çeviri olarak yüz yıl sonra yayımlandığı kesin olan André du Ryer tercümesi *L'Alcoran de Mahomet*, daha fazla sayıda çalışmaya kaynaklık etmiş olmalıdır²⁹. Du Ryer, Silesialı Germanus gibi Ortadoğu'da yaşamış ve pek çok seyahatte bulunmuş; ilk modern dönem oryantalistlerinde yaygın olduğu üzere İbrânîce tahsiline ilaveten Türkçe ve Farsça, hattâ Arapça da öğrenmiştir. Kur'ân'ın Fransızca tercümesi Hristiyan misyonerlerin işine yarayacak bir eser olarak tanıtılmaktadır. (Du Ryer, *L'Alcoran*, s. 18) Buna rağmen Alexander Hamilton ile Francis Richard'ın tespit ettiği üzere Du Ryer'in asıl niyetinin – tıpkı tercüme ettiği İran şiirleri gibi-İslâm'ın kutsal kitabını doğu edebiyatının sıradışı bir çalışması olarak tanıtmak olduğu aşikârdır(Hamilton ve Richard, *André du Ryer*, ss. 94-101). Bu nedenle o, yeri geldiğinde yoruma dönüşen; okunaklı ve şık bir Fransızca çeviri elde etmek için çok çalışmıştır. Örneğin Kur'ân'ın en sonundaki kısa sûre şunları söyler: “İnsanların Rabbine sığınırım; insanların melikine, insanların ilahına... insanların kalbine fısıldayan sinsi vesvesecilerin şerrinden; insanlar ve cinler arasından.” Du Ryer' in Fransızca tercümesinde bu ifadeler şuna dönüşür: “Dis leur, le me garderay^{iv} des tentations du Diable et de la malice du people, par l'ayde du Seigneur du people, roy du people!”(Hamilton ve Richard, *André du Ryer*, s. 103). Erken modern dönemde hazırlanan Latince Kur'ân çevirilerinin tamamı Arapça orijinalini sıkı sıkıya takip ederken Kettonlu Robert'in *Lex Mahumet* adlı tercümesinde olduğu gibi du Ryer' in eseri de okuyucuya, en azından belli bir kapsamda Kur'ân diliyle de örtüşen bir tür elit/fasih dil sunmak adına lafzî tercümeden ayrılmaktadır³⁰. Doğrudan Kur'ân'ın Arapça orijinalinden çalışan Du Ryer, aynı

²⁵ P.M. Tommasino, *L'Alcorano di Macometto. Storia di un libro del Cinquecento europeo*, Bologna, 2013, ss. 19, 22, 66.

²⁶ Salomon Schweigger, *Alcoranus Mahometicus, Das ist: Der Türcken Alcoran/Religion und Aberglauben*, Nuremberg: Ludovicum Lochner, 1616.

²⁷ *De Arabische Alkoran, door de Zarazijnsche en de Turcksche propete Mahometh*, Hamburg, 1641.

²⁸ Bkz. H. Lazarus-Yafeh, 'A seventeenth-century Hebrew translation of the Qur'ân', *Scripta Mediterranea* 19-20 (1998-99) 199-211.

²⁹ André du Ryer, *L'Alcoran de Mahomet. Translaté d'arabe en François*, Paris, 1647.

³⁰ Hamilton ve Richard, *André du Ryer*, ss. 18, 94, 101, 103.

zamanda hararetli bir 'Arapça el yazması' koleksiyoncusu olup bu kapsamda Kur'ân tefsirlerinin çok sayıda kopyasını da elinde bulundurmaktadır. Böylece onun, pek çok Latince tercümede olduğu gibi çeviri sırasında bu tefsirlere de müracaat etmiş olmasına şaşırılmamak gerekir. Onun el yazması koleksiyonu çok geniş çaplı etki yaratan ve Celâleddin el- Mahallî ile Celâleddîn es- Süyûtî'ye ait olan XV. yy. *Celâleyn Tefsiri*, Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'i ve Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'i gibi eserleri de kapsar. Böylece Du Ryer'ın çevirisi bütün bu eserlere dair malûmâtıyla şekillenmiştir. Mesela İsâ'nın çarmıha gerilmesinden söz edilen 4 : 157'de tefsirciler geleneksel olarak çarmıha gerilen kimsenin İsâ'nın yerine ona çok benzeyen birisi olduğunu açıklamaktadır. Du Ryer'in Fransızca çevirisi de "kolaylık" sağlayarak bu Kur'ân dışı bilgiyi alır: *Certainement ils ne l'ont pas tué, ny crucifié, ils ont crucifié un d'entr'eux qui luy ressembloit.* Her ne kadar sayfa kenarlarında verdiği notlarında mükerreren bu tür yorumlara müracaat edilmesi gerektiğini ileri sürse de o, mezkûr âyetlerin yorumunda ve diğer pek çok durumda kendi tercümesinin herhangi bir Kur'ân tefsirinden etkilendiğine dair bir emare bırakmaksızın okuyucusunun ihtiyacını giderici nitelikteki atıflarla yetinir. Örneğin sûrenin başlangıcına doğru "voi l'explication de Gelaldin^{vi}" sözleriyle (yani *Celâleyn tefsiri*) kaynağa yönlendirilmekteyiz. Her ne kadar zaman zaman Beydâvî tefsiri gibi diğer tefsirleri de okuyucuya referans gösterse de Celâleyn, onun tekrar tekrar tavsiye ettiği tefsirdir. Hiçbiri Fransızcaya (hattâ Latinceye bile) tercüme edilmemiş olan ve gerçekte sadece birkaç Avrupa bilim enstitüsünde ve Du Ryer gibi belli başlı bazı şahısların elinde kopyaları bulunan tefsirlere yönelik bu tür atıfların yazarın (Du Ryer'in) zihnindeki Fransız okura nasıl bir katkı sağlayacağı açık değildir; bununla beraber Hamilton ve Francis, du Ryer'in *L'Alcoran de Mahomet* adlı eserinin geniş ve uzman olmayanlardan oluşan bir muhatap kitlesine ulaşması yanında Kur'ân metnini kuşatan Müslüman tefsir geleneğinden haberdar olan ilk Avrupa tercümesi olduğunu tespit ederken tamamen haklıdır³¹.

Malûmât yönünden sağlam, şık bir üsluba sahip, üst üste pek çok baskı yapmış bir Kur'ân tercümesi olarak du Ryer'in *L'Alcoran de Mahomet* adlı eserinin çok geçmeden – neredeyse eser ortaya çıkar çıkmaz- diğer dillere de çevrilmesi şaşırtıcı değildir. 1649'da sıklıkla ve hatalı olarak Alexander Ross'a nispet edilen İngilizce bir anonim çeviri ortaya çıkar. Bu eser du Ryer'in Fransızca çevirisini, hattâ onun sayfa kenarlarındaki ("Celâleddin'in izahlarına bakın!") şeklindeki atıflarını dahî sıkı sıkıya takip etmekte olup geniş bir okur kitlesine ulaşır. 1649'da ikinci defa; 1688'de de bir kez daha basılmış olup son olarak ise *The compleat history of the Turks from their origin in the year 755 to the year 1718* isimli çok ciltli bir çalışma içinde neşredilir (Hamilton ve Richard, *André du Ryer*, s. 113). Çok sayıda Latince, Almanca, Fransızca ve İtalyanca eserin Flemenkçe tercümesini hazırlayan Jan Hendricksz Glazemaker adlı profesyonel bir tercüman dokuz yıl içerisinde *Mahomets Alkoran door de Heer du Ryer uit d'Arabische in de Fransche taal Gestalt* isimli tercüme yayımlar. Du Ryer'in tercümesinde olduğu gibi ihtişamlı bir nesir hâlinde ve daha sonraki baskılarda hoş görünümlü ve daha geniş bir okur kitlesinin hedeflendiği izlenimini veren nakışlar eşliğinde yazılmıştır³². Defalarca yeniden basılması bu eseri bahsi geçen anonim İngilizce çeviriden daha başarılı kılmıştır. Glazemaker'ın Flemenkçe tercümesi, Johan Lange tarafından *Vollstaendiges Türkisches Gesetzbuch, Oder des Ertz-*

³¹ Hamilton ve Richard, *André du Ryer*, ss. 96-99, 100.

³² J.h. Glazemaker, *Mahomets Alkoran, door de Heer Du Ryer uit d'Arabische in de Fransche taal Gestalt*; beneffens een tweevoudige beschryving van Mahomets leven; en een verhaal van des zelfs reis ten hemel, gelijk ook zijn samenspraak met de Jood Abdias, Amsterdam, 1658.

betriegers Mahomets Alkoran başlığıyla hazırlanan bir Almanca Kur'ân çevirisine kaynaklık etmiştir. 1688'de basılan bu eser bağımsız bir yayın olarak değil; aksine *Thesaurus exoticorum* başlıklı, kozmolojik ve tarihsel metinlerden oluşan geniş bir koleksiyonun parçası olarak ortaya çıkmıştır³³.

Sonuç ve Değerlendirme

Hangi türde olursa olsun tercüme, yeni bir bilim dalı olan çeviri bilimlerinin ortaya çıkardığı ilgi ve meraka rağmen insan deneyiminin yeterince üzerinde çalışılmamış bir boyutu olagelmıştır. Bilim adamları son yirmi yılda Kur'ân tercümelerine yoğunlaşan bazı kayda değer eserler üretmişse de bu çabalar sağlam kanıtlarla dolu yoğun ve zengin bir toprağın yüzeyine muhtelif şekillerde sadece bir çizik atmak mesabesinde. Marracci'nin edisyonu ve tercümesiyle irtibatlı olan ve yeni keşfedilen el yazması hazinesinin ciddi bir araştırmayı beklediğine yukarıda da dikkat çekmiştim. Fakat aynı durum El Escorial'de bulunan ve Silesialı Germanus' un çevirisiyle ilgili diğer nüshalar için de geçerlidir. Bu tercümenin bir baskısı ortaya çıkmış olsa da³⁴ (Germanus'un) Latince Kur'ân'ın çevirisinin her bölümünün ardında yer alan açıklamaları ihtivâ etmemektedir. Germanus'ta olduğu gibi Viterbolu Egidio'nun nüshası ve çevirisinin hâlihazırda sürdürülen bir baskısı da Arapça tefsirlere sıkı sıkıya bağlı olan bu notları ihtiva etmez. Latince çevirilerde karşımıza çıkan - Kur'ân okumaya dair- yaklaşımların, tercüme ve tefsir metotlarının açıklığa kavuşturulması için yapılması gereken çok iş bulunmaktadır. Aynı durum yerel dillere yapılan Kur'ân çevirileri için de geçerlidir. Geldiği noktada bilim, böylesi bir çalışmanın yapılması için son derece elverişli modeller geliştirmiş durumdadır. Bobzin, Hamilton ve Richard'ın çalışmaları yanında Tomassino da erken modern dönem Avrupa'sının entelektüel ve kültürel dünyasında Kur'ân çevirilerinin konumuna dair izâhât ileri düzeyde ve yoğun tasvirlerle sunmaktadır. Bu çalışmaların diğer bir özelliği ise, kısmî tercümelerin iyi bir tercüme olup olmadığına dair modası geçmiş tartışmalara yararlı ve ilgi çekici analizleri büyük ölçüde gölgede bırakacak nispette ağırlık verilmiş olmasıdır. Oysa bu çalışmalarda, bu tür eserler için gerçekten gerekli ve nitelik kazandırıcı unsur olan tercüme yöntemine dair detaylı analizlere yer verilmemiştir. Tercüme kapsamında birinci planda tutulması gerektiğine işaret edilen tahliller ise neden ilk etapta bu tür çevirilerin yapıldığı, bu faaliyetin diğer kültürel ve entelektüel akımlarla nasıl uzlaştığı ve bu tür tercümelerin İslâm'ın kutsal kitabını Arapça dışındaki dillerde de ulaşılır kılmak yanında başka hangi hedeflere hizmet ettiği hususlarına ilişkindir. Gelecek çalışmalar için iyi bir başlangıç noktası lisan yoluyla iletişim kurmanın en ileri düzeydeki insanî eylem olduğunu ve böylece bir dilden diğerine yapılan tercümenin bütün sistematik tasvirler ve kuramsallaştırmalardan sıyrılan bir fenomenden ibaret olmayıp beşerî kişilik ve iletişimin her bir boyutunu kapsayacak nispette komplike bir etkinlik olduğunu hatırlatmaktadır. Bu tutum pek de yaygın değildir. Bu yüzden bilhassa burada ele alınan çevirilerde olduğu üzere tercüme, insanlık tarihinde en fazla araştırılan ve kutsanan metinlerden birine yönelik olması durumunda tek bir analiz

³³ J. Lange, *Vollständiges Türkisches Gesetz-Buch / Oder Des Ertz-Betriegers Mahomets Alkoran. Welcher vorhin nimmer vollkommen herausgegeben /noch im Druck außgefertiget worden. Auß der Arabischen in die Frantzösische Sprach übergesetzt Durch Herrn du Ryer. Aufl dieser aber in die Niederländische Durch H.J. Blasemacker [sic]. Und jetzo Zum allerersten mahl in die Hochteutsche Sprache versetzt, in E.W. Happel (Ed.), Thesaurus Exoticorum, Oder eine mit Außländischen Ratitäten und Geschichten Wohlversehene Schatz-Kammer Fürstellend Die Asiatische / Africanische und Americanische Nationes ...*, Hamburg, 1688. Du Ryer'in çevirisinin daha sonra yapılan yerel çevirileri hk. bilgi için bkz. Hamilton ve Richard, *André du Ryer*, ss. 110-19.

³⁴ Bkz. Dipnot 14.

çerçevesinde yeterince anlaşılabilir; yahut bu yolla insan karakterinin sadece sınırlı bir boyutunun bile aydınlatıldığı var sayılamaz.

-
- ⁱ Thomas E. Burman, *European Qur'ân Translations, 1500-1700*, D. Thomas ve J. Chesworth(ed.), "Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History" adlı eser içinde, *Western Europe (1500-1600)*, Brill Leiden-Boston, VI, 2014, ss. 25-28. Verilen kaynakta yer alan ve Türkçeye tercüme edilen makale; Avrupa dillerine yapılan Kur'ân çevirilerine öncülük eden ilk tercüme, bunların olumlu ve olumsuz nitelikleri, birbirleri ile etkileşimleri gibi hususları özlü biçimde tahlil ederek okuyucuyu bu çeviriler üzerinde çalışmaya teşvik etmektedir.
- ⁱⁱ Yazar Burman, Latince Kur'ân çevirisi hazırlayan Flavius'un ismi ile İngilizcede *kusurlu* anlamına gelen "flawed" kelimesi arasında bir çağrışımı çalışmasına yansıtarak Flavius'un tercümesini tenkit etmektedir.
- ⁱⁱⁱ Bu tamlamadaki "Latince" sıfatı, elbette Kur'ân'a değil de "çeviri" kelimesine yöneliktir. Aynı şekilde bu durum diğer dillere yapılan tercüme ifadesinde de geçerlidir.
- ^{iv} *Grek i* olan *y* harfi modern Fransızca'da "i" şeklinde yazılmaktadır. Bunun gibi makale genelindeki Fransızca, Almanca ve Flemenkçe alıntılarda göze çarpan yazım farklılıkları metinlerin oldukça eski tarihe ve böylece eski yazım kurallarına bağlı olarak yazılmasına dayanmaktadır.
- ^v Onlara de ki: Beni şeytanın ayartmalarından ve insanların şerrinden korusun! İnsanların Rabbinin ve melikinin yardımıyla..."
- ^{vi} Fr. "Bkz. Celaleyn Tefsiri".